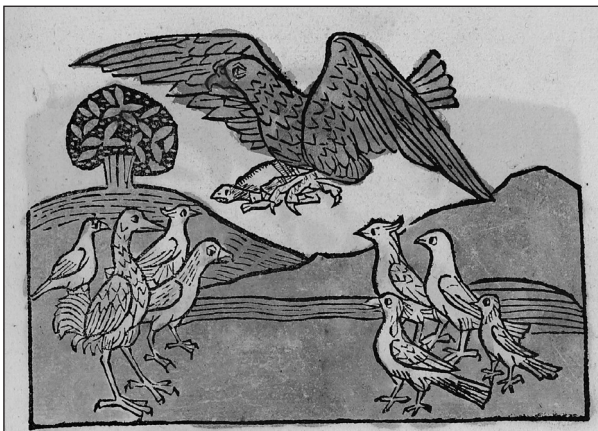

DE FABEL VAN DE AREND EN DE SCHILDPAD IN DE NOVUS AVIANUS VAN ALEXANDER NECKHAM

HANS RIJNS

Avianus, een Romeinse fabeldichter die leefde omstreeks 400, selecteerde 42 fabels van Phaedrus en Babrius.¹ De fabels van Avianus waren zeer populair in de scholen vanaf de Karolingische tijd tot in de negentiende eeuw. Ze zijn overgeleverd in maar liefst 61 handschriften en 67 drukken van 1494 tot 1887.² Zijn werk inspireerde velen om hem na te volgen. Alexander Neckham (1157-1217) is misschien wel de bekendste onder hen. Hij was een cisterciënzerabt die voor zijn leerlingen de *Novus Esopus* schreef, maar ook de *Novus Avianus*, een verzameling van zes fabels, waarvan de tweede, *De arend en de schildpad*, driemaal is weergegeven als voorbeeld hoe een fabel uitgebreid en verkort kan worden: *copiose* (breedvoerig), *compendiose* (ingekort) en *subcinte* (bondig).³

Ter vergelijking geef ik eerst de fabel weer zoals die in onze editie⁴ hertaald is, om daarna de drie voorbeelden van Neckham in de vertaling van Willem van Bentum te behandelen.⁵

Gheraert, Leeu, *Dye hystorien ende fabulen van Esopus*, Antwerpen, 1485; Den Haag, Meermanno-Westreenianum 1B1, K1r.

De tweede fabel gaat over de schildpad en andere vogels. Zij leert dat wie hoger klimt dan hem past, vernederd wordt, hoe men ook plannen maakt, zoals blijkt uit de volgende fabel.

Een schildpad zei tegen andere vogels: 'Als jullie mij heel hoog van de aarde de lucht in tillen, dan zal ik jullie een grote hoeveelheid kostbare stenen aanwijzen.' Toen de arend dit hoorde, pakte hij haar op en voerde haar zo hoog de lucht in dat ze niets op de aarde zien kon. Vervolgens zei de arend tegen haar: 'Wijs me nu de kostbare stenen die je mij zou aanwijzen.' Omdat de schildpad, toen ze in de lucht was, niets kon zien en de arend zag dat hij bedrogen was, omklemde hij de schildpad met zijn klauwen zo, dat ze daardoor stierf. Wie namelijk eer en waardigheid wil hebben, kan ze niet zonder inspanning verkrijgen. Daarom is het veel veiliger om vrij in eenvoudige en redelijke staat te leven dan hoog te stijgen en vervolgens schandelijk te sterven zonder dat het nut heeft. Men zegt gewoonlijk: 'Wie hoger stijgt dan hij verdient, valt van veel grotere hoogte dan hij wenst.'⁶

Neckham, *Novus Avianus*, fabel II, 1. breedvoerig

Een treurig einde is de straf voor niet toegestane roekeloze daden,
van hoog
stijgen komt gewoonlijk een enorme val.
Ambitie is een pest die voor zichzelf vernietigend is:
hij die door die pest gekweld wordt, kan een val verwachten.
Een woekeraar streeft, die nederige dingen onwaardig,
naar het hoge, terwijl hij denkt 5
dat met geschenken alles mogelijk is.
Een schildpad die door de ruimte wilde vliegen,
liet haar verdriet zien door aan te vangen met de volgende woorden:
'Ik vind dat de natuur mij karig heeft bedeed: krachten
ontbreken, er wordt mij geen hoop gegeven om te vluchten.'⁷
Ach, wat moet ik doen? 10
Als ik mij verstop, verraadt een smerig spoor mijn schuilplaats;
als ik beweeg kan mijn beweging niet trager zijn.
Ik draag als bescherming een breekbaar schild, het gezichtsvermogen
laat me in de steek;
ik kan niet veiliger zijn in mijn hoornachtige huis.'⁸
Met de hulp van een vogel kan ik wat de natuur mij geweigerd heeft, 15
verkrijgen: het toeval helpt de dapperen⁹, ik kan naar de sterren gaan.

Ik zal aan de koningin van de vogels een geschenk geven; ook al zijn de
 goden boos, een stralend juweel kan haar vermurwen.
 Om steden te zien met straten en velden, bossen, bergruggen, dalen,
 rivieren, weiden en meren vind ik heerlijk. 20
 Ik wil zoveel soorten van dingen zien, als de vogel van Jupiter,
 een lucht zo zuiver kan mij opvrolijken.
 Slap nietsdoen maakt het gemoed ontaard.’
 Op deze woorden komt de edele vogel naar beneden.
 Ze ziet haar wens in vervulling gaan, ze wordt hoog
 de lucht in gedragen, 25
 die schildpad, ze vindt het heerlijk de aarde te verlaten.
 Zij heeft berouw van haar onderneming, de ongelukkige, ze zucht,
 krijgt het warm, heet,
 de vogel knijpt haar met gekromde klauwen fijn.
 Ze blaast haar laatste adem uit, haar ongelukkige geest verdwijnt
 in de ijle lucht.
 Hieruit moet je leren hoe rust te verkiezen is. 30
 Meer mensen achten het gering een rustig leven te leiden,
 juist de rust pleegt voor de ongelukkigen een last te zijn.

Neckham, *Novus Avianus*, fabel II, 2. ingekort

Een schildpad viel de vogels lastig: ‘Als iemand tegemoet komt aan mijn
 wensen’,
 zei ze, ‘zal ze blij gemaakt worden met een geschenk.
 Ik wil omhoog gevoerd worden, ik zal die mij voert een juweel schenken,
 ik zal opleven door nieuwe genoegens.’
 Vervolgens werd ze van het aangezicht van de aarde weggevoerd
 en de lucht in getild: 5
 de lieve aardbodem was voor haar veiliger dan de hemel.
 Omdat ze vastgeklemd was door klauwen, werd haar geen mogelijk-
 heid gegeven om te vluchten,
 maar stervend sprak ze de laatste woorden:
 ‘Ieder die smacht naar het hoge, moet dit einde vrezen!
 Kijk, ik sterf! Laat dodelijke jacht op eer doodvallen!’¹⁰ 10

Neckham, *Novus Avianus*, fabel II, 2. bondig

Schildpad ontmoet vogel, zij vraagt haar de lucht in
te tillen, de ander geeft zich gewonnen doordat een geschenk wordt
gegeven.
Ze wordt naar de hemel gedragen, ineengedrukt door woeste
klauw beëindigde ze de dagen van haar leven. Rust is te verkiezen.

De drie versies laten zien hoe Neckham speelt met de originele fabel van Avianus. Hij gebruikt retorische technieken als *amplificatio* (uitbreiding) en *abbreviatio* (inkorting).

De breedvoerige versie opent met een uitgebreid promythium (een promythium is een zedenles voorafgaand aan een fabel) hier bestaande uit meerdere statements: pas op voor roekeloze daden, hoogmoed komt voor de val en niet alles is met geld te koop. In de daaropvolgende regels (v. 7-18) kruipen we als het ware in het hoofd van de schildpad en komen we te weten waarom zij zo graag wil vliegen, een directe monologue intérieur. Zij beklagt zich dat de natuur haar maar karig heeft bedeed en haar weinig mogelijkheden biedt om te vluchten. Als zij zich wil verstoppen, verraad haar spoor haar, als zij wil bewegen, is zij te traag. Haar schild is breekbaar en zij ziet slecht. Zij overweegt om de hulp van een adelaar, de koningin van de vogels, in te roepen en haar een geschenk in het vooruitzicht te stellen, ook al zijn de goden boos. De schildpad wil net als de vogel van Jupiter (de adelaar) ook genieten van het vliegen om alles van bovenaf te kunnen zien (v. 19-23). De laatste wens spreekt zij klaarblijkelijk hardop uit, want een adelaar komt naar beneden om de schildpad de lucht in te tillen. Aanvankelijk geniet zij, maar gaandeweg krijgt ze spijt vanwege de hitte, de vogel knijpt haar dood (v. 24-30a). De uitgebreide versie eindigt met een *epimythium* (een zedenles als slot van de fabel): de fabel leert ons dat rust te verkiezen is boven een onrustig leven. Rust is voor ongelukkigen een last. De toorn en daarmee de wraak van de goden wordt niet verder verwoord, de dood van de schildpad impliceert hun wraak.

De ingekorte versie start direct met de fabel; het *promythium* is achterwege gelaten en ook de wens waarom de schildpad wil vliegen, is verdwenen. Zij biedt de vogels een juweel aan voor wie haar de lucht in draagt. Maar ook in deze korte versie krijgt de schildpad na een tijdje spijt en wordt ze doodgeknepen. Haar laatste woorden zijn het *epimythium*: 'Ieder die smacht naar het hoge, moet dit einde vrezzen! Kijk, ik sterf! Laat dodelijke jacht op eer doodvallen!'

De schildpad in de bondige versie vraagt, nadat ze een vogel tegenkomt, of zij haar de lucht in wil tillen. De niet nader omschreven vogel wil dat wel doen nadat haar een geschenk in het vooruitzicht wordt gesteld. Ook nu weer beëindigt de schildpad haar leven in de klauwen van de vogel. Deze versie eindigt met een zeer korte zedenles: ‘Rust is te verkiezen.’

De derde versie is zo kort dat men wel op de hoogte moet zijn van de wensen van de schildpad en de boodschappen die in het promythium en epimythium in de eerste versie verwoord worden. Neckham schreef deze drie variaties van een fabel, volgens William Hodapp, waarschijnlijk met de bedoeling dat ze achter elkaar gelezen worden. De ingekorte en bondige versie hebben alleen een epimythium. De vijf andere fabels in de *Novus Avianus* hebben allemaal, net als de breedvoerige versie een promythium en een epimythium. Het hervertellen van de fabel in drie verschillende versies doet Neckham omdat dit bij de educatie nuttig zou zijn. Variaties maken is een van de technieken om taalvaardigheid te oefenen. Hodapp haalt hierbij Quintilianus’ *De Institutione oratoria* aan.¹¹

Opvallend is dat in de drie versies van Neckham de beloofde beloning (een juweel) later in de fabel geen enkele rol meer speelt. Het is juist vanwege het uitblijven van de beloning dat de adelaar de schildpad doodt, maar daarover wordt niet gerept bij Neckham. In de fabel in Leeus vertaling is dit nu juist de reden waarom de arend de schildpad doodt. Hij – in de hertaling van Leeu is de arend, in tegenstelling tot het Latijn, mannelijk – voelt zich bedrogen omdat de schildpad vanuit de hoge lucht niets kan zien en hem dus niet de beloofde kostbare stenen kan aanwijzen.

Van de originele fabel die Avianus overnam van Babrius, bestaan verschillende versies.¹² Het zou te ver voeren om dit hier verder te behandelen. Voor mijn bespreking over de toepassing van fabels in de dierenepen (zie in dit jaarboek p. 114) is het voldoende om vast te stellen dat, net zoals Neckham doet met de tweede fabel in zijn *Novus Avianus*, fabels op verschillende manieren aangewend en uitgewerkt kunnen worden.

NOTEN

1 Avianus zette de 42 fabels van Phaedrus en Babrius om in elegische verzen. Dit zou hebben bijgedragen aan de populariteit van de fabels. Zie verder voor de ontstaansgeschiedenis van de fabelverzamelingen: Hans Rijns, ‘De fabelverzameling van Gheraert Leeu (1485). *Die hystorien ende fabulen van Esopus*’, in: *Tiecelijn 24. Jaarboek 4 van het Reynaertgenootschap*,

(2011), p. 227-230; Hans Rijns en Willem van Bentum, *Het leven en de fabels van Esopus*. Teksteditie met inleiding, hertaling en commentaar, Hilversum, Verloren, 2016, p. 19-22 en http://www.dbnl.org/tekst/_tie002201101_01/_tie002201101_01_0011.php#11.

2 William F. Hodapp, 'The fables of Avianus', in: *Medieval Literature for Children*, ed. Daniel T. Kline, New York/Londen, 2003, p. 12 en 17.

3 Hodapp 2003, p. 17.

4 Rijns en Van Bentum 2016.

5 *Avian Fabulae XXXXII ad Theodosium, ex recensione et cum instrumento critico*, Wilhelm Froehner, Leipzig, 1862, p. 58-60.

https://books.google.nl/books?id=1r4DAAAQAAJ&printsec=frontcover&hl=nl&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false.

6 Rijns en Van Bentum 2016, p. 357-358, fabel 116.

7 Men zou hier 'vliegen' verwachten, maar in de Latijnse tekst staat: 'nulla fugae spes datur' (geen hoop op vlucht wordt geboden). De schildpad is immers te traag om te kunnen vluchten.

8 Haar schild, dat breekbaar is, vormt voor haar de enige bescherming en biedt dus weinig soelaas.

9 Dit spreekwoord bestond in de oudheid in alle mogelijke variaties: b.v. Vergilius Aeneis 10, 284: 'audentes Fortuna iuvat'.

10 In de Latijnse tekst staat: 'en pere! pereat exitialis honor'.

11 Quintilianus (ca. 35-ca. 100): Romeins retoricus. De betreffende passages zijn terug te vinden in *De Institutione oratoria*, 1.9.2-3.69. Hodapp 2003, p. 19.

12 <http://www.mythfolklore.net/aesopica/perry/230.htm>.